

INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
on the theme " *Architecture is the Abode of Time* "which will be held at
Samarkand State Architecture and Construction University

SAMARQAND USTA RESTAVRATORLARI SAMARKAND MASTER
RESTORERS

J.Rahmanov

*Qurilish va uy-joy kommunal xo'jaligi vazirining
madaniy meros obyektlari bo'yicha maslahatchisi*

A.Botirov

*Qurilish va uy-joy kommunal xo'jaligi vazirligi
Loyiha faoliyatini muvofiqlashtirish bo'limi bosh mutaxassisi*

J.Rakhmanov

*Minister of construction and housing and communal services
cultural heritage facilities consultant*

A.Baturov

*Ministry of construction and housing and communal services
Chief Specialist of the Coordination Department of project activities*

Annotatsiya. Maqola Samarqandda yashab faoliyat ko'rsatgan usta restavratorlar ijodiga bag'ishlangan. Muallif har bir restavrator ustaning faoliyatidagi yorqin ijog namunalariga alohida to'xtalib o'tgan. Bundan tashqari kulol va koshin ustalari ham aytib o'tilgan. Ularning amaliy ishlari haqida qisqacha ma'lumot keltirilgan.

Kalit so'zlar. Samarqand ustalari, restavrator, Shohi-Zinda, Registon, Go'ri-Amir.

Annotation. The article is devoted to the work of Master restorers who lived and worked in Samarkand. The author specifically touched on the bright ijog patterns in the activities of each restaurateur master. In addition, Potters and tin masters are mentioned. A brief overview of their practical work is given.

Keywords. Samarkand Masters, restorer, King-Zinda, Registan, Gouri-Amir.

Samarqand kulol va restavratorlari. Markaziy Osiyo me'moriy yodgorliklari bo'yicha yetakchi mutaxassis, me'mor B.N.Zasipkin o'z asarida ta'kidlaganidek, restavratsiyani amalga oshirgan jamoa tarkibida Moskvadan kelgan me'morlar bilan bir qatorda xalq ustasi Abduqodir Boqiyev va o'sha paytdagi vaqf komissiyasi raisi Abdusaidov ham bor edi. 1922-1925 yillarda Samarqand kulolchilik ustaxonasiga tajriba ustasi sifatida eng keksa usta Usto Abduqodir Boqiyev taklif qilingan.

1.Usto Abduqodir Boqiyev (1860-1933) Samarqandning obidalarini tiklashga munosib hissa qo'shgan. U 1924-1926 yillarda Sherdord madrasasi bosh peshtoqining qattiq deformatsiyagalangan, ichki uzilishlarga uchragan va qisman qulab tusha boshlagan ulkan gumbazini qayta tiklashda faol ishtirok etgan.

B.N.Zasipkin rahbarligida Usto Boqiyevdan tashqari uning shogirdlari - hozirgi mashhur ustalar Usto Akram va Usto Shamsutdinlar ham ishlagan. Usto Abduqodir Sherdordagi g'ishtlarni qayta tiklayotganda toshlarni alebastr qorishma yordamida terish taklifini bildirgan, chunki uning fikricha bunday qorishma toshni cho'kishdan himoya qiladi.

Usto Abduqodir Boqiyev Samarqand arxitekturasiga organik ravishda kiritilgan bir qancha yirik binolarni qurdi. U Samarqanddagi Ulug'bek madrasasining shimoli-sharqiy minorasini to'g'rilashda, Buxorodagi Kalon minorasini tiklashda qatnashgan. Usto Boqiev,

merosxo'r usta (usto-zoda), uning otasi usto Boqi, o'z vaqtida mashhur "me'mor" va restavrator bo'lgan, uning san'atidan Go'ri-Amir maqbarasi panjaralarini tiklashni ham foydalanilgan.

O'rta Osiyo qadimiy yodgorliklarining taniqli tadqiqotchisi B.N.Zasipkin shunday yozadi: "...Ustoz Abduqodir Boqiyevning so'zlariga ko'ra, ruslar Samarqandga kelishidan besh yil avval (Tilla-qori madrasasi) tashqi bezaklari yo'q edi (1868 y.) otasi (usto Boqi) ta'mirlash ishlarida ishtirok etgan edi, u darvoqe, arkning janubiy tomonini gipsli suvoq qilgan.

Usto Abduqodir kekxa yoshida ham Registon va Shohi-Zinda maqbaralari guruhida restavratsiya ishlarini davom ettirib, hozirda shu sohada mehnat qilayotgan mutaxassilarga saboq bergan.

2.O'zbekistonning eng zo'r kulol ustalaridan biri kulol *Usto Usmon Umarov* (1900) mashhur G'ijduvonlik usta Usto Muhammad Sodiqovdan tahsil olgan.

U 1929 yilgacha G'ijduvonlik va kattaqo'rg'onlik mashhur ustalar Usto Muidtin, Usto Hidoyat, Usto Tursun va Usto Tosh bilan hamkorlikda G'ijduvon uslubida an'anaviy badiiy va maishiy idishlar tayyorladi.

1929-1934 yillarda Samarqand kulolchilik ustaxonasida restavratsiyada qo'llanadigan sirlangan sopol buyumlar ustasi bo'lib ishlagan.

U o'z ishining birinchi yilini sopol massalarni shakllantirish, sirlash uchun materiallar tanlash, mahalliy sopol bo'yoqlar, angobalar va boshqalar bo'yicha ko'plab tajribalarga bag'ishladi. 30-yillar sharoitida hunarmandchilik uskunolari bilan jihozlangan ustaxonada tajriba ishlari natijasida, u birinchi marta restavratsiya qilish uchun (terakota va sirlangan plitkalar) qoplamali keramika ishlab chiqarishga erishdi.

1930-1932 yillarda qayta tiklash ishlari hajmi ortib, Usto Usmon Samarqandlik kulollar Usto Nurmuhammad, Usto Tursun va Usto Azimmurodlarni hamda yosh shogirdlar G'ofurov Nasim, Qambarov Meli va Toshmuqim Qurbonovlarni yordamchi sifatida taklif etadi.

O'zSSR Vazirlar Kengashi huzuridagi Moddiy madaniyat yodgorliklarini muhofaza qilish boshqarmasi topshirig'iga ko'ra 1958 yilda Buxoroda Abdullaxon madrasasida kulolchilik ustaxonasi tashkil etilib, unga Usto Usmon Umarov rahbarlikka taklif qilingan.

Buxoro ustaxonasida ko'k va och ko'k rangda terakota va qisman sirlangan koshinlar ishlab chiqarildi. 1960-yilda ustaxona tugatilib, Usmon Umarov ona shahri G'ijduvonga ko'chib o'tadi va yana badiiy va maishiy kulolchilik buyumlari ishlab chiqarish bilan shug'ullanadi.

3.Ustalar avlodidan bo'lgan usta-kulol *Azimmurod Xo'jayev* 1909 yilda Samarqandda tug'ilgan. Azimmurodning bobosi va otasi kulol bo'lgan. U 12 yoshida otasidan ayrilgan va kulolchilikni o'zlashtirish uchun mashhur kulol ustasi Usto G'ulomga shogird bo'lgan. Azimmurod bu ustaning yonida o'n ikki yil ishlab, maishiy sopol buyumlar ishlab chiqardi. Samarqandga ishlash uchun ko'chib kelgan g'ijduvonlik usta Usto G'ulom yuksak badiiy mahoratga ega bo'yalgan buyumlar ishlab chiqarishda katta mutaxassis edi.

Uning iste'dodli shogirdi Azimmurod ham bu san'atni mukammal egallagan. Ustozi vafotidan keyin Azimmurod Xo'jayev 1931-1933 yillarda marhum ustozining ustaxonasida mustaqil ishladi. 1934 yilda u Samkomstarnisning keramika ustaxonasiga o'qishga kirdi va terakota va sirlangan qoplamali keramika ishlab chiqarish bo'yicha tajriba ishlarini boshladi. Bu sohada olti oy ishlagan davrida, u yodgorliklarni restavratsiya qilishni qadimiy namunalar bilan o'xshashliklarga ega bo'lgan qoplama materiallari bilan boyitib, katta muvaffaqiyatlarga erishdi.

1936-yildan boshlab Azimmurod rahbarligidagi ustaxonada me'moriy yodgorliklarni restavratsiya qilishda qo'llaniladigan pardoz qoplamali kulolchilik buyumlari muntazam ishlab chiqarila boshlandi. 1938-1939 yillarda Tillaqori madrasasining burchak minoralari uchun sirlangan stalaktit karnizlar (sharafa) yasaydi. Uning rahbarligida Go'ri-Amir maqbarasi gumbazini qoplash uchun moviy, firuza va sariq ranglardan 84 mingga yaqin koshinlar yasalgan.

Uning san'ati namunalari mozaikani o'rniga qo'yish va ushbu gumbazning qadimiy shaklini tiklash ishlariga tegishli bo'lib, u Akram Umarov, Muhammad Yunusov, Quli Jalilov, Shamsutdin G'ofurovlar bilan birgalikda amalga oshirgan. Usta Buxoroning Ko'kaldosh, Abdulazizxon va Mir Arab yodgorliklarini, shuningdek, Turkistondagi Xo'ja Ahmad Yassaviy maqbarasini restavratsiya qilish uchun sirlangan va sirlanmagan koshinlar yasagan. Uning eng katta xizmati barcha barcha restavratsiya ishlarini tegishli keramik material bilan to'liq ta'minlashdir.

4.Ustoz Azimmurod Xo'jayevning eng zo'r shogirdlaridan biri kulollar avlodidan bo'lgan usto G'apporning o'g'li usto *Nasim G'ofurov*dir (1924), u Samarqand kulolchilik ustaxonasida usta bo'lib ishlagan, dastlab 1937 yilda u yerga shogird bo'lib kelgan.

Uch yillik o'qish davomida pardozbop kulolchilik buyumlarini ishlab chiqarishning murakkab texnologiyasini o'zlashtirib, so'ngra usta kulol bo'lib ishlaydi. Uning bevosita ishtirokida Samarqand, Buxoro, Shahrisabz, Turkiston, Qo'qon me'moriy yodgorliklarini tiklash uchun kulolchilik buyumlari yasalgan.

5.Usto Toshmuqim Qurbonov (1928) – koshinpaz kulolchilik ustasi, bevosita Samarqand kulolchilik ustaxonasida sirlangan sopol buyumlar ishlab chiqarishda amaliy ko'nikmalarni egallagan.

U, asosan, rang-barang sirlar tayyorlash, koshin va mayolikani sirlash, mahsulotlarni o'choqqa o'rnatish va pishirishga ixtisoslashgan.

6.Usto Meli Qurbonov (1930) Samarqand ustaxonasiga 1946 yilda shogird sifatida o'qishga kirib, ikki yil ichida mahsulot tarkibini tayyorlash, koshin va plitkalarni qoliplash, sirli sopol buyumlarni angobe bo'yoqlari va rangli sir bilan bo'yash texnologiyasini o'zlashtirdi.

Usto Meli kulolchilik buyumlarini tayyorlash texnologiyasidan tashqari, bu mahsulotlarni pishirishni ham chuqur o'rgangan.

Samarqand koshinpaz ustalari. Samarqandlik usta restavradorlar (koshinpaz)lar orasida Usto *Akram Umarov* (1899-1956) sharaflari o'rin egallagan. Otasi Usto Umar, shuningdek, Usto Abduqodir Boqiyevdan tahsil olgan ustazoda usta yangi binolar qurishda ko'p mehnat qilgan, ko'plab restavratsiya ishlarida faol ishtirok etgan. U 1921 yildan to umrining so'nggi kunlarigacha Samarqand me'moriy yodgorliklarini ta'mirlashga, portal yig'indisini qayta terish va Sherdor madrasasi devorlarini pardoqlashda, Ulug'bek madrasasi minorasini to'g'rilashda, Tillaqori va Ulug'bek madrasalari devorlarini pardoqlash ishlariga bag'ishladi.

U Shohi-Zinda ansamblidagi XV asrga oid (Qozizoda Rumi) maqbara gumbazi va nog'orasini qayta tiklashda sirlangan koshinli g'ishtlarni to'liq qayta yotqizgan. Go'ri-Amir maqbarasi gumbazi va nog'orasini ta'mirlashda ham xuddi shunday muhim ishlarni bajargan. Usto Akram samarqandlik usta restavradorlar jamoasi tarkibida Buxoro va Shahrisabzga ishga ketdi. U umrining oxirigacha restavratsiya ishlarini tark etmay, ko'plab shogirdlar tayyorladi, ular orasida Usto Shofiy, Usto Muxtor, Usto Turdilar alohida ajralib turadi.

Mohir ustazoda restavrador Usto *Mirhamid Yunusov* 1890 yilda Samarqandda tug'ilgan. Usto Mirhamid otasi Mir Yunus Mir Azizovning 1923 yilda vafot etgunga qadar u bilan birga ishlagan. Murakkab restavratsiya san'atining mohir bilimdoni bo'lgan u shogirdlari bilan birga ko'plab yirik restavratsiya ishlarini bajargan: Sherdor madrasasining devor va portaliga, Tillakori madrasasining guldastasi va devorlariga, Ulug'bek va Sherdor madrasalarining mozaikali pardoqlash ishlari, shuningdek, Go'ri-Amir maqbarasi gumbazi va devorlarini tiklash.

U 1953-1954 yillarda Qo'qondagi mashhur Xudoyorxon saroyining portalini va devorlarini tikladi. Usto Mirhamid Oqsaroy va Hazrat-Imom me'moriy yodgorliklari poydevorini mustahkamlash va qisman ta'mirlash maqsadida Shahrisabzga safar qilgan. 1962 yilda Usto Mirhamid boshchiligidagi jamoa Shohi-Zinda ansamblidagi Xoja Ahmad maqbarasini qayta tikladi. Usta ganch o'ymakorligi ham mohir bo'lgan. U ancha vaqt Samarqandda tashkil etilgan quruvchilar va restavradorlar kurslarida instruktor-o'qituvchi bo'lib ishladi (1943-1946).

Usto *Quli Jalilov* umrining katta qismini Samarqand me'moriy yodgorliklari va poydevorini tiklash ishlariga bag'ishlagan (1891-1960). Ulug'bek madrasasining shimoli-sharqiy minorasini ta'mirlash va qoplamasi bu usta tomonidan amalga oshirilgan eng muhim ishlardan biridir. Usta bu ishni 1932 yilda tugatdi. Uning ishtirokida Sherdor madrasasining sharqiy fasadini, hovli devorlarini, Ulug'bek va Tillakori madrasalarining fasadini pardoqlash ishlari amalga oshirildi. 1936-1938 yillarda usta Quli jamoasi bilan birgalikda Shahrisabzda Oqsaroy, Ko'k-Gumbaz va Ulug'bek masjidini restavratsiya qilish, konservatsiya va tuzatish ishlarini olib bordi. 1955-1956 yillarda Turkistondagi Ahmad Yassaviy haykali majmuasini restavratsiya qilish va pardoqlashda ishtirok etgan.

Ammo ustaning ishi faqat restavratsiya ishlari bilan cheklanib qolmadi. U ganch o'ymakorligi bo'yicha ham mohir usta bo'lgan. Uning o'yib ishlangan ganch pannolari ko'rgazmalarda bir necha bor namoyish etilgan. Usto Qulining bu sohadagi eng mashhur asari bu Toshkentdagi A.Navoiy nomidagi Davlat opera va balet teatrining "Samarqand zali" (1946-1947) deb ataladigan zalni badiiy bezashdir.

Mashhur koshinpaz usta Usto Shafi Ishoqov butun umrini sevimli ishga bag'ishlagan va O'zbekistonning tarixiy me'moriy obidalarini bilan faxrlangan.

Usto Shafi Ishoqov (1899) bir muddat Samarqand kulolchilik ustaxonasida yordamchi ishchi bo'lib ishlab, 1946 yildan dastlab Usto Akram, so'ngra Mirhamid Yunusov rahbarligidagi restavratsiya brigadasiga ishga kiradi. 1950 yildan mustaqil faoliyat yuritib, Shohi-Zinda ansamblidagi Riston madrasasi va Noma'lum (Qozizoda Rumi) maqbarasining koshinlarini ta'mirlashda qatnashadi.

Eng iste'dodli zamonaviy koshinpaz ustalar qatorida 1928 yilda kulollar oilasida tug'ilgan *Ibrohim Shermuhamedov*ni tilga olish joiz. U 1943 yilda maktabni tugatgandan so'ng Samarqandda Sherdor madrasasi binosida tashkil etilgan restavradorlar maktabida tahsil oldi. Respublikada taniqli rassom, ganch o'ymakorligining yirik mutaxassisi bo'lgan Usto Shirin Murodov rahbarligida uch yil davomida ganch o'ymakorligi san'atini o'rganib, qadimiy me'moriy yodgorliklarni tiklash ilmini o'rgandi.

U maktabni tugatgach, 1950 yilgacha Shirin Murodov bilan A.Navoiy nomidagi teatrning "Buxoro" zalini bezatishda va Muqimiy teatrini pardoqlash ishlarida, Shuningdek, Toshkent va Samarqanddagi ba'zi kinoteatrlarni pardoqlash ishlarida birga ishtirok etdi.

1951-yilda Samarqandda restavratsiya uchastkasida usta bo'lib mustaqil ish boshladi. Devorlarni yo'qolgan mayolika va terakota plitkalari bilan to'ldirish ishlaridan boshlab, u tez orada murakkabroq joylarga o'tadi va hunarmandlar jamoasini boshqaradi. 1957-1961 yillarda Ulug'bek madrasasi fasadining o'yilgan sopol mozaikasini to'liq tiklaydi va Sher-Dor madrasasi portalida eng nozik ishlarni bajaradi.

1958-1960 yillarda Usto Ibrohim Toshkentdagi Ko'kaldosh madrasasi portalini mayolika va sopol mozaikalar bilan bezatgan.

Usto *Abdug'affur Xaqqulov* (1933) o'ymakor mozaika asarlarini terishda o'ta iste'dodli sanaladi. Boshlang'ich maktabni tugatgach, mashhur restavrador usta Usto Akram Umarovga shogird bo'lib, to'rt yilga yaqin uning jamoasida ishladi. Keyin bir muddat Shamsutdin G'ofurov bilan birga ishladi. Restavratsiya usullarini muvaffaqiyatli o'zlashtirib, 1957 yilda u mustaqil ishlay boshladi.

Yosh usta birinchilardan bo'lib o'yilgan mozaika pannolarini restavratsiya qilishga kirishdi, ayniqsa, sopol mozaika detallarini kesish bo'yicha o'z mahorat va tajribasini tinimsiz oshirdi. U silliqlash, qismlarni yig'ish va joyiga o'rnatish vaqtini sezilarli darajada qisqartirishga erishdi. Shunday qilib, 1959 yilda ikki shogirdi bilan ishlagan holda bu jarayonga 30 kun, 1960 yilda esa atigi 20 kun sarflardi. Usta eritma tayyorlash texnologiyasini va old tomondan butunlay silliq bo'lgan sopol o'yilgan mozaika to'plamlarini orqa tomondan quyish texnologiyasini yaxshi o'zlashtirdi.

1961-1962 yillarda u hovli devorlari va Ulug‘bek madrasasining janubiy portalini o‘yilgan sopol mozaikalar bilan qayta tikladi va shu bilan birga Sher-Dor madrasasi portalidagi mozaika matnini to‘liq tikladi (1-rasm).

1-rasm. Sherdor madrasasining kirish qismi.
XX asr boshida olingan arxiv foto-surat. Samarqand.

Adabiyotlar

1. Nayimovna, F. N., & Ismatovna, K. Z. (2023). Architecture and Landscape Design of Traditional Dwelling Houses in the Historic Cities of Uzbekistan. *JOURNAL OF ENGINEERING, MECHANICS AND MODERN ARCHITECTURE*, 2(2), 47-51.
2. Muslimovich, S. O., & Nayimovna, F. N. (2023). SAMARQAND SHAHRINING TARIXIY MARKAZINI SAQLASH KONSEPSIYASI. *PROBLEMS OF ARCHITECTURE AND CONSTRUCTION (SCIENTIFIC TECHNICAL JOURNAL)*, 1(2), 160-163.
3. Nayimovna, F. N., & Zainidinovna, K. D. (2023). ON TRAINING PERSONNEL TO RESTORE THE TRADITIONAL HABITAT IN THE HISTORICAL CITIES OF UZBEKISTAN. *JOURNAL OF ENGINEERING, MECHANICS AND MODERN ARCHITECTURE*, (2), 169-174.